

Tiltott könyvek egy Mária Terézia korabeli főúri könyvtárban

A Mária Terézia-kori cenzúra történetével foglalkozva, e téma általános vonatkozásainak bemutatása közben utaltam már arra, hogy a királynő által cenzúraügyben kiadott rendeletek között szerepel O'NEILL grófné („comitissa Vidua Onelliana”) könyvhagyatékának ügye.¹ A grófné született MAHOLÁNYI Judit régi nemesi család sarja, az 1754–55. évi országos nemesi összeíráskor Pozsony megyében vétetett fel a kétségtelen nemesek közé.² Férje családjának eredeti neve O'NEILL volt, de a magyar geneológiai irodalom ONELLI formában ismeri, ezért mi is a továbbiakban ezt a névalakot használjuk.

A tekintélyes, közel 300 kötetet számláló, főúri könyvtárt, a grófné halála után a magyar kamara árverésre akarta bocsátani. Mielőtt azonban erre sor kerülhetett, a királynő rendeletére át kellett nézni a könyvanyagot abból a szempontból, hogy az tartalmaz-e kifogásolható, tehát cenzúra alá eső könyveket?³ A jegyzék összeállításánál arra is tekintettel kellett lenni, hogy a grófné saját könyveitől külön válasszák az általa kölcsönzött könyveket. A könyvjegyzék mellett ugyanis megtalálható a pozsonyi Notre Dame apácák (Les Religieuses de la Congrégation de Notre Dame) egy német nyelvű levelének másolata. Ebben arra kéri a helytartótanácsot, hogy juttassa vissza hozzájuk az ONELLI grófné által tőlük kölcsönzött könyveket.⁴ A jegyzékben a visszakért könyvek nem szerepelnek.

A rendelet előzményeihez a következőket kell tudnunk. GR. ESZTERHÁZY Károly, akkor váci (később egri) püspök, 1755–59 között a helytartótanács tanácsosa 1759 márciusában előszóban közölte GR. PÁLFFY Miklós magyar

¹ Vö. Magy. Könyvszle. 1970. 3. sz. 178. 1. Az ismertetésre kerülő forrás jelzete: Litt. VI. b) ex Arch. Eccles. „Catalogus Librorum post fata Excellentissimae Dominae Comitissae Judithae Antoniae condam Oneill ad Fiscum Regium devolutorum.” A katalógust megelőzi Mária Teréziának a helytartótanácshoz intézett rendeletének eredeti példánya.

² KEMPELEN Béla: *Magyar nemes családok*. Bp. 1917. VIII. 66. 1.

³ A királynői rendeletben: „... Licitationis et publicae Sub hasta Venditionis Librorum Casus occurrit ...”

⁴ A pozsonyi Notre-Dame apácákról BOROVSKY Samu: *Pozsony vármegye és sz. kir. város monográfiája*. Budapest 1904. 628. 1. — A könyveket *Les homes illustres II. és Pölnitz III.* kötetét egy Notre-Dame apácától (Reverende Mere de Verschowetz) vette kölcsön a grófné. Felismerésüket — a levél szerint — vagy az A l'usage de la Congregation de Notre Dame, vagy a A. V. W. betűk tették lehetővé. *Pölnitz III. kötete* csak a *Saxe galante III.* kötete lehetett, melyet a Van Swieten-féle cenzúrajegyzékben is megtalálunk. Egyetemi Könyvtár Évkönyve. V. (1970) 255. 1. Különös egy ilyen könyv kölcsönzéséről és „reklamálásáról” egy apácázárdával kapcsolatban olvasni. A másolat egy ívrét papírlap első felére van írva és jelzete: „Litter: VI. b) ad.

kancellárral, hogy Pozsonyban hamarosan sor kerül a végrendelet (és törvényes örökösök) nélkül elhunyt ONELLI grófné ingóságainak elárverezésére, márpedig ezek között számos olyan könyv található, amelyeket a tiltottak közé kellene sorolni, vagy amelyeket már is a tiltott könyvek között tartanak nyilván. PÁLFFY erre — tekintetbe véve MÁRIA TERÉZIÁNAK azt a kívánságát, hogy nemcsak az országba történő könyvbehozatalt, hanem a már oda bevitt „káros” könyveket is figyelemmel kísérjék — azonnal rendeletet hozatott, amely nemcsak a fennforgó esetre, hanem a jövőre nézve általában is előírja, hogy azok a könyvek, amelyeket nyilvános árverésre bocsátanak, előzetesen a pozsonyi cenzúra és a helytartótanács által szabályszerűen átvizsgáltassanak, s közülök azok, amelyek tiltottak, kiválogattassanak. PÁLFFY ilyen értelmű mandátumokat készíttetett a helytartótanács és a magyar kamara számára s azokat — 1759. március 19-i dátummal — le is tisztáztatta, a sürgősség okából még mielőtt a vonatkozó felség-előterjesztést elkészítette és az uralkodónak bemutatta volna. Csak másnap, március 20-án készítette el erre vonatkozó saját kezű felség-előterjesztését s ahhoz mellékelte a két mandátum tisztázatát is. MÁRIA TERÉZIA a felterjesztést jóváhagyta⁵ és a két mandátumot aláírta. A helytartótanácsnak szóló királyi rendelet március 21-én már Pozsonyban volt s a 22-i tanácsülésen már tárgyalás alá is került: a tanács a rendeletbe foglaltak végrehajtásának előkészítését a cenzúraügyekkel is foglalkozó vallásügyi bizottságra bízta.⁶ A helytartótanácsához érkezett eredeti rendeletet jelenleg az Esztergomi Főszékesegyházi Könyvtárban őrzik.⁷

Az Onelli-könyvtár volt tehát az első, amely úgy került árverésre, hogy előbb átesett a hivatalos könyvrevízió. A vonatkozó rendelet ún. szabályrendelet, amely a könyvrevízióval foglalkozó hatóságok működése számára hosszú időn át zsinórmértékül szolgált. MÁRIA TERÉZIA mandátumát ellenjegyezte a kancellár PÁLFFY Miklós gróf és JABLÁNCZY József kancelláriai titkár is aláírta. A mandátum alapján a pozsonyi magyar kamara elkészítette a hagyatékban talált könyvek jegyzékét és azt megküldte a helytartótanácsnak.⁸ A helytartótanácsához intézett királyi mandátum hátlapján a helytartótanácsnak szokásos címzés, vörös viaszba nyomott pecsét nyomaival, e fölött a helytartótanácsi referens tartalmi összefoglalása és ismét más kézzel „praesentatum” 21 Martii 1759.” tehát a nevezett napon érkezett a helytartótanácsához, mely a következő napon tárgyalta. (22 relat [um].)

A kamara által összeállíttatott jegyzékből megismerünk egy főúri könyvtárat, mely a kezdődő felvilágosodás műveltségének nem egy jellegzetességét mutatja általánosságban is, de különösen a kifogásolt tételekben. A kifogásolt tételekre a jegyzék első oldalának margóján egy megjegyzés vonatkozik: „Subtracti retenti sunt”, ami kétségtelenné teszi, hogy milyen tételek azok, amelyek árverését nem engedélyezték.

⁵ Országos Levéltár. A 1 (Magyar Kancelláriai Levéltár, Originales Referadae) 1759. No. 47. SASHEGYI Oszkár közlése, kinek igen sok és szíves segítségéért ezúttal is hálás köszönetet mondok.

⁶ SASHEGYI Oszkár közlése.

⁷ Batthyány gyűjtemény, Categ. IX. Tit. VI. b) No. 38.

⁸ A katalógus tíz teljesen, egy megkezdetten beírt és öt beíratlan oldalt tartalmazó füzet. A hátlapján: „Elenchus librorum Onellianorum” alatta cifrázattal. Ez a katalógus jelenleg a királyi mandátumban fekszik.

Ha ezeket az aláhúzott tételeket tartalmuk szerint próbáljuk rendezni, a kialakuló csoportokból kibontakozik előttünk lassanként a Mária Terézia-kori cenzúra által érintett könyvanyag. Ezek a könyvek 4 fő csoportba oszthatók: a) politikai irodalom, b) a vallással foglalkozó irodalom, c) gáláns könyvek, d) egyéb szépirodalom.

MÁRIA TERÉZIA uralkodásának második felében, úgy látszik, a magyarországi cenzúra legfőbb gondja nem annyira a politikai, illetve nyíltan politikai, de talán nem is elsősorban a vallással szembe fordított irodalom beáramlásának és terjedésének meggátlása volt. A könyvbíráói tevékenység és akadékoskodás sokkal inkább érintette az úgynevezett gáláns irodalmat, bár feltételezhetően ezt sem annyira erotikus vonatkozásai, hanem rejtett, de felismerhető politikai célzata miatt.⁹ Feltűnő, hogy a cenzúra minden gondossága ellenére ezek a könyvek nemcsak, hogy bejutottak az országba, elterjedtek, olvasottak voltak, de hogy nagy részük meg is maradt. Egykori birtokosaiknak a neve az Egyetemi Könyvtár példányaiban azután újabb meglepetéseket szolgáltatott.¹⁰ A possessorok nem jelentéktelen hányada egyházi vagy főúri körökből került ki.

A XVIII. század közepének barokk pietizmus és felvilágosodás között ingadozó olvasóközönsége válogatás és különösebb megfontolás nélkül vette kezébe mindazt, ami a kor, elsősorban szépirodalmi, de lehet mondani politikai, tudományos és publicisztikai könyvtárméréséből is hozzá eljutott. A cenzúra elvei, azok gyakorlatba való átültetése és a cenzúrázási gyakorlat tényleges hatása részletes és hosszúságú kutatás tárgya lehet.¹¹

Az eddigiekből ugyanis eléggé világosan kitűnik, hogy a cenzúra története fontos hivatalstörténeti problémákat rejt magában, de érdekes esztétikai vonatkozásokat is sejtet. Ez történik mihelyt nemcsak a cenzorok oldaláról nézzük a kérdést, hanem megvizsgáljuk a cenzúrázott, de mégis olvasott könyvet és birtokosát, illetve olvasóját is. E nézetem további megerősítésére szolgál, úgy gondolom, amit fentebb bemutattam, és ami — a könyvtár birtokában levő könyvek egykori tulajdonosait nézve — azt a különös tapasztalatot hozta, hogy konzervatív katolikus, tehát kétségtelenül „terézianus” főúri családok könyvgyűjtése is a kor általános érdeklődésének irányához igazodott. Kitűnik ebből az is, hogy ezt a könyvgyűjtő törekvést a cenzúra lényegében meggátolni nem tudta, bár ébersége az árverésre kerülő hagyaték átvizsgálását sem mulasztotta el, s ezzel mintegy korrigálni akarta a bizonyára sokszor formálisan, nagyjából, bárha nem is mindig minden rosszindulat nélkül végbe-
mő, a könyvbeszerzéssel kapcsolatos cenzorkodást.

Az Onelli könyvtár mennyiségileg, de minőségileg is a kor jobb kastélykönyvtárai közé tartozhatott. A következőkben azt szeretném megvizsgálni

⁹ SASHEGYI Oszkár, *„Zensur und Geistesfreiheit unter Joseph II.”* című könyvében jellemezte az idősebb Van Swietennek a reformkatolicizmus szellemében kifejtett tevékenységét, amely egyformán irányult a jezsuitizmus és az erkölcsi szabadság ellen s ami tárt kaput nyitott ugyan a külföldi tudományos irodalom számára, de nagyon rigorózan bánt a szépirodalom termékeivel. 42—42, 112—113, 206. l.

¹⁰ Természetesen más könyvtárakban is lehet találni a megbeszélésre kerülő példányokat, de az Egyetemi Könyvtár állománya meggyőződésem szerint — mert kialakulását tekintve szerves történeti egység — legjobban képviseli a vizsgálatba bevonható teljes hazai könyvanyagot.

¹¹ Ismételt hangsúlyozzuk, hogy a cenzúra tevékenységének teljes megismeréséhez és feltárásához nem elegendő a cenzúrarendeletek ismerete és tanulmányozása, a könyveket magukat kell megkeresni és kézbevenni. EK. Évkönyve: V. 1970. 267. l.

a hagyatéki leltár alapján, hogy a bevezetőben említett utólagos cenzori törekvés által érintett könyveknek az azonosítása és csoportosítása vajon miképp illeszthető bele a Mária Terézia-kori cenzúráról már korábban kialakított összképbe?

Erre a kérdésre választ úgy adhatunk, ha először a teljes könyvvállományt bibliográfiailag tisztázva csak azokban a tételeiben mutatjuk be, melyeket a cenzor veszélyesnek ítélt. Ezeket az említett négy csoport szerint vesszük számba és e csoportok elterjedésének a mértékét, tesztszerűen, az Egyetemi Könyvtárban megtalálható példányai birtokosait vizsgálva próbáljuk megállapítani.

A katalógus három részből áll. Az első csoportban, úgy látszik, ONELLI altábornagy könyvtárának köteteit sorolják fel és ez 240 tételből áll. A második csoportba felvett művek magának a grófnének könyvei és pedig azok, melyeket hideghéti kastélyában tartott magánál.¹² Végül 6 könyvet a pozsonyi kerti lakban őrzött („In hujate Horto Extramoeniali”).¹³

Az első csoport a legnagyobb és egyúttal a legérdekesebb is, tartalmát tekintve leginkább olyan, ami külön elemzést kívánna. Ettől most eltekinthetünk, de nem mulaszthatom el, hogy e jelentős főúri könyvtár jellegére utaló néhány könyvet itt külön ne említsek. Mindenekelőtt találunk olyan könyveket, amelyek a tulajdonos hivatására, a katonáskodásra utalnak. Így a *Regulament und Ordnung der Kayserlichen Infanterie*. (8. tétel.)

Vannak aztán az általános műveltséget emelő könyvek, például a kor földrajzi ismereteiről tájékoztató: *Abrégé de la Géographie* (128. tétel) azután a *Le Commerce Maritime* (125. tétel), amely a tengeri kereskedelmi utakat ismertette. Találunk egy matematikai kézikönyvet is franciául: *Cours de Mathématique* (173. tétel).

A történeti és irodalmi műveltség fejlesztésére szolgált a *Mélanges d'Histoire et de Littérature* (111. tétel) és a *Rudimenta Historica* latin–német nyelvű kézikönyv (117. tétel). A nélkülözhetetlen klasszikus műveltséget is már inkább francia fordításban szerezték meg. Erre mutat Caesar Commentárjainak francia fordítása (143. tétel), és TACITUS politikai és történelmi magyarázatokkal: *Tacite avec Des Notes Politiques et Historiques* (79. tétel). A 189. tétel alatt találjuk meg VERGILIUST versben, alexandrinusokban franciául: *Le Virgile Travesté en Vers*. Talán ide számítható a *L'Esprit De Senèque* (156. tétel). HOMÉROSZT is franciául olvasták az ONELLI kastélyban: *Le Odyssée D'Homere* első része (194. tétel). Latin nyelvű könyvet általában nem találunk, eltekintve az 1715-i magyar országgyűlés törvénycikkelyeinek kiadásától: *Articuli Diaetales Anni 1715* (7. tétel).

Viszont a francia irodalom XVII. századi klasszikusai közül megtaláljuk RACINE-t: *Oeuvres de Racine* (94. tétel), MOLIÈRE-t: *Les Comédies de Mr Moliere* (97. tétel), LA FONTAINE-t: *Fables Choisies en Vers. Authore De la Fontaine* (98. tétel), CORNEILLE-t: *Comédie de Corneille* (162. tétel), VOLTAIRE-t: *Tragedie de Mr Voltaire* (172. tétel), hogy csak a főbbeket említsük.

¹² „Alter Catalogus Librorum praefatae Comitissae post fata eiusdem repertorum. In Possessione Hideghit.” Hideghét Felső-Csallóköz magyar községeknek egyike. A XVII. század vége felé a Maholányi 1787-ben a Bertalanffy család birta. BOROVSKY Samu: *Pozsony vármegye és sz. kir. város monográfiája*. Budapest 1904. 71. l.

¹³ Ilyen cím alatt az előző jegyzék után.

De megtalálhatók az olasz irodalomnak egyes ismertebb képviselői, mint GERARDI olasz színpadi művei 6 kötetben: *Le Theatre Italien de Gerardi* (74. tétel). Nem különben megvolt a könyvtárban MILTON: *Poème Heroique*-ja, az *Elvesztett Paradicsom: Le Paradis Perdu Poème Heroique De Milton* (187. tétel).

Általános moralizáló munkákban sem volt hiány, itt megtaláljuk a *Parallele Des Moeurs De ce Siècle* (190. tétel), *Les Caracteres ou les Moeurs De ce Siècle* (91. tétel), *Bibliothèque Des Dames* (119. tétel), s *L'Ecole Du Monde* (121. tétel), *Pensées Ingenieuses* (136. tétel) című könyveket. Balthasar GRACIAN *Udvari Embere* is megvolt: *Le Homme De Cour de Balthasar Gratian XX* (147. tétel).

Nagy számmal szerepelnek imádságos könyvek, vallásos elmélkedések és más ájtatosságra bűzdítő művek és több szent életrajza. Ezeknek részletes elemzésétől el lehet tekinteni, hiszen általában megvoltak a kor könyvtárai-ban, egyháziakban és világiakban egyaránt.

Két könyvet mégis meg kell említenünk. Az egyik a janzenizmus ellenségei ellen írott gúnyversek gyűjteménye, melyről alább fogunk beszélni, mint a könyvtár tulajdonosa janzenista beállítottságának bizonyítékáról. E vonatkozásokban helyezhető el az egyetlen magyar könyv is, a *Lelki Fegyverház* (37. tétel).

A hideghéti kis könyvtár (53 mű) változatos, de inkább szórakoztató jellegű. Ezenkívül szerepel benne egy a lovak idomításáról szóló könyv: *Nouvelle Methode pour Dresser Les Chevaux* (5. tétel). Találunk egy *Ars Heraldicát* (46. tétel), OVIDIUS *Metamorfozist* németül (24. tétel), egy francia szakácskönyvet: *le Cuisinier François* (32. tétel). A szórakozást szolgálta többek között Don Quijotte csodálatos története franciául: *Nouvelles Aventures de l'admirable Don Quijotte de la Manche* (12. tétel). Viszont a politikai tájékozódást szolgálták MAZARIN bíboros levelei: *Lettres Du Cardinal Mazarin* (15. tétel), és talán a tulajdonos férje írországi hazájára emlékezésül egy francia könyv Írország eladásáról és felosztásáról: *Recit exact, et fidele de la Vente, et Partage du Royaume D'Irlande* (10. tétel). A vallásos könyvek közül kiemelkedik az, amely a janzenisták ellenségeinek, a jezsuitáknak kigúnyolására íródott, az egyik *Disceptatio de Secretis Societatis Jesu* (21. tétel).

A városon kívüli villában található 6 könyv mintegy összefoglalja a könyvtár állományának különböző tételeit.

1. *Les Religions du Monde.*
2. *Le Theatre de L'Univers.*
3. *Le Voyageur inconnu.*
4. *Geschichte Philandres von Sitwaldt, oder Stafschriften.* (Ezt a cenzúra aláhúzta.)
5. *Traité des Aliments.*
6. *Philotea németül.*

Az ONELLI grófné hagyatékában maradt könyvek közül a cenzúra az alább felsorolt könyveket jelölte meg.

A jegyzékben szereplő műveket a következő bibliográfiák, illetve katalógusok segítségével azonosítottam:

Bibliotheca Germanorum erotica et Curiosa. München 1968. (Bibl. Germ)

GAY—LEMONNYER: *Bibliographie des ouvrages relatifs à l'amour, aux femmes.* Lille, 1897. (Gay.)

Jean George Theodore GRAESSE: *Trésor de livres rares et précieux de nouveau dictionnaire bibliographique*. Dresde, Genève, Londres, Paris 1869. (Trésor)
British Museum General Catalogue. London, 1963. (British MC.)
Egyetemi Könyvtár Katalógusa. (EK. Kat.)¹⁴

Catalogus I.

31. *Toute le opere di Nicolo Machiavelli. Tom. 5.*

Tutte le opere di Macchiavelli divise in cinque parti. 1550. 5. tom. in-4°. Trésor. IV. 325. l. Egyetemi Könyvtár (továbbiakban EK) Ca 157. *Possessor*: (Ex libris) Ex Bibliotheca Joannis Ludovici de Fiell. 1697.

51. *L'Eloge de la folie.*

L'eloge de la folie, trad. du latin d'Erasmus, par Gueudeville. Amst. 1728. in-8°. Még XVIII. századi kiadásai is Holbein tizenhét metszetével jelentek meg. Gay II. 88. l. és Trésor II. 495. l.

55. *Histoires Tragiques de Notre Temps.*

Les histoires tragiques de notre temps où sont contenues les morts funestes, arrivées par ambitions, amours déréglées, sortilèges. Lyon 1708. in-8°. Gay. II. 592—593. l.

65. *Menschliche Klugheit*

Menschliche Klugheit, oder die Kunst, wodurch ein Mensch sich, und sein Glück hoch empor bringen kann. Wittenberg 1746. 8°. Wiener Cat. verbotener Bücher 1774. Bibl. Germ. III. 586. l.

66. *Recueil de Pieces Curieuses.*

Recueil de pieces curieuses et nouvelles, tant en prose qu'en vers, de différents auteurs modernes. La Haye 1694—1701. in-12°. Gay. III. 958. l.

77. *Les Oeuvres de Mr Regnier.*

Regnier Mathurin: Les premières oeuvres ou satyres de Regnier. Paris 1608. in-4°. Trésor. VI. 67. l.

Possessor: Inscriptus Catalogo Collegii Tyrnaviensis Societatis Jesu. 1753. EK. Hf 1454.

82. *Les Provinciales, ou lettres par Louis Montalte. Tom. 3.*

Pascal Blaise: Les provinciales ou Lettres écrites par Louis de Montalte à un provincial de ses amis et aux R.R.P.P. Jésuites. Cologne, 1657. in-4°. Trésor. V. 145. l.

Possessor: Ex Libris Magistri Fratri Martini Roznák Eremitae Augustiniani, p. t. Prioris Graecensis ac Rectoris Universitatis ibidem. An. 1779. EK. Ad. 231.

83. *Les Mille, et un quart d'Heure contes Tartares. Tom. 3.*

Mille et un quarts d'heure, contes tartares, par Gueulette. La Haye. 1715. in-12°. Gay. III. 223. l.

90. *La Vie D'Elisabeth, Reine D'Angleterre. Tomi 2.*

La vie d'Elisabeth, Reine d'Angleterre trad. de l'Italien de M^r. Gregorio Leti. Amsterdam. 1694. 12.° Bibl. Germ. II. 130. l.

Possessor: Ferdinandi Ernesti comitis à Mollarth. 1694. (ex libris) és kézjegy. EK. Ga 1248.

99. *Lucien en Belle Humeur Tomi 2.*

Lucien eb belle humeur, ou nouvelles conversations des morts, par Bruslé de Montplein-champ, Amsterdam. 1694. in-12°. Gay. II. 915. l.

Possessorok: 1. Conventus Kesmark 1764. [Pálosok]. 2. Bibliothecae Sassiniensi inscriptus [Pálosok]. 3. (s. 19/1) Ego Franciscus Schreiber. EK. Hf 1833.

100. *Les Memoires de la Vie du Comte D. Tomi 2.*

Mémoires de la vie du comte D. avant sa retraite, rédigés par Saint Evremond (attribués à l'abbé de Villiers) Paris et Amsterdam 1696. in-12°. Voir Mémoires de Madame la comtesse de M. Gay. III. 127. l.

102. *Les Metamorphoses D'Ovide*. Les metamorphoses d'Ovide mises en vers franc. Paris, 1603. in-8°. Trésor. V. 89. l.

103. *Les Épitres Amoureuses D'Ovide.*

Les épîtres d'Ovide. Voir: Ovide traduction françaises. Les épistres et toutes les élégies amoureuses trad en vers. Paris. 1676. in-12.° Gay. II. 130—131

¹⁴ A közlés formája tekintetében azt az eljárást követem, amit már az Egyetemi Könyvtár Évkönyve V. (1970) is alkalmaztam. (252—259. l.): Kurzív szedésben adom először a jegyzék többnyire pontatlan címeit és azután petit szedésben az azonosításnál felhasznált bibliográfiákból idézett címleírásokat.

Possessor: G. Sabinus. EK. Hb 647.

106. *Die Galanterien aller Könige Von Frankreich.*

Die Galanterien aller Könige von Frankreich, vom Anfange der Monarchie bis auf die gegenwärtigen Zeiten. Aus d. Frantzöſ (des Ch. Vanel u. Henri de Sazval) übers. Leipzig. 1700. 8°. Bibl. Germ. II. 388. 1.

109. *La Vie de Mahomet. Tomi 2.*

La vie de l'imposteur Mahomet, recueille des auteurs arabes, persans, hebreux, caldaïques, grecs et latins, avec un abrégé chronologique, qui marque le tems où ils ont vécu, l'origine et le caractère de leurs écrits. Paris 1699. EK. Kat. és British MC. 182. 1.

113. *Les poesies de Mr Rosseau. Tomi 3.*

Oeuvres du sieur Rousseau. (Jean-Baptiste) Rotterdam, 1712. in-12°. Cette édition renferme 125 pièces épigrammes libres et complets satiriques de plus que la précédente. Gay. III. 539. 1.

Possessor: Ex Bibliotheca Raschkiana. EK. 7566—68.

114. *Critique Sur les Lotteries Tomi 2.*

Leti Gregorio: Critique hist. pol. mor. écon. et com. sur les lotteries anc. et mod. spirituelles et temporelles, des États et des Églises. Amsterdam, 1697. in-12°. Trésor IV. 183. 1.

Possessor: Nádasladányi könyvtár. (Nádasdy gróf.) EK. 019671.

118. *Les Memoires de Messire Roger de Rabutin Comte de Bussy Tomi 3.*

Memoires secrets du comte de Bussy-Rabutin, contenant sa vie publique, ses aventures galantes et les événements les plus intéressants de l'Europe, de 1617 à 1667. Amsterdam 1768. in-12°. Gay. III. 184. 1.

Possessor: Ex libris Ferdinandi Comitiss ab Harrach. Salisburgi Anno 1720. 2 Tomes.

József nádor hagyományából. EK. Ga 4r 346.

122. *Les Livre D'Ovide de L'art D'aimer, et des Remedes D'Amour.*

Les livres d'Ovide de l'art d'aimer et des remèdes d'amour. En latin et en franc. Paris, 1660. in-8°. Trésor V. 87—88. 1.

133. *Pensées de Mr Pascal. Sur la Religion, et sur quelques autres Sujets.*

Pensées de Mr Pascal sur la religion et sur quelques autres sujets qui ont été trouvées après sa mort parmy ses papiers. Paris 1670. in-12°. Trésor. V. 146. 1.

Possessorok: 1. Ce livre Appartient A Adriaen Slagemakers Anno 1702. 2. Ed Guniaers 1826, a Bréda acheté par le Conseil de Mr James ministre de l'Eglise Wallone. 3. Appartient a son fils Guilién Guniaers. EK. Ad 228.

141. *Les Amours de Psiché, et de Cupidon.* Les amours de Cupidon et de Psyché, trad. nouv. avec des remarques, par le sieur Ignace de Brugière. Paris 1695. in-12°. Gay. I. 137. 1.

144. *Les Oeuvres De Pope.*

Pope Alexander: Oeuvres diverses traduites de l'Anglois. Amsterdam et Leipzig 1758. 8°. British MC. 193. vol. 100. 1.

Possessor: Sz. Kir. Pest városa könyvtára. EK. He 3407. Magyarul: Bessenyei György: Az embernek próbája. Béts. 1772.

Possessor: Inscriptus Bibl. Pestien. OSPE 1779.

145. *Saint Euremonian.*

Saint-Evremoniana ou Recueil de pièces curieuses de M. de St. Evr. Amsterdam 1750. in-8°. Trésor VI. 22 1.

Possessorok: 1. a moy Leopold P(rincesse ?) de Stahremberg née P(rincesse) de Lövenstein. EK. Hf 645. 2. Bibl. Szeged Schol. Piarum. EK. 015850.

148. *Lucien De la Traduction De N. Perot.*

Lucien de la trad. de N. Perrot sieur d'Ablandcourt, divisé en deux parties. Paris 1654. in-4°. Trésor. IV. 282. 1.

149. *Le Veritable Secretaire.*

Le véritable secrétaire, ou La belle manière d'écrire avec justesse sur differens sujets. Par un gentil-homme françois. Amsterdam 1696. EK. Kat.

151. *Lettres Historiques, et Galantes.*

Du Noyer Mad. Lettres historiques et galantes contenant différentes histoires, aventures, anecdotes curieuses et singulières. Londres 1757. Bibl. Germ. II. 93. 1.

Possessorok: 1. E. Comtesse Z. (Zichy grófnő.) 2. Ce livre c'est a moi Abbé Nicoloy Valta. EK. Ga 4791.

163. *Vers de Clement Marot.*

Oeuvres de Clement Marot de Cahors valet de chambre du roy de France. La Haye 1700. in-12. Gay. III. 481.

Possessor: Pest városa könyvtára.

164. *Historie des Amours, et Infortunes de Abelrad, et D'Eloise.*

Histoire des amours et des infortunes d'Abélard et d'Eloise mise en vers satiri—comi—burlesques. A Cologne. 1724. in-12. Trésor III. 291. 1.

167. *Lettres de Ninon de Lenclos.*

Lettres de Ninon de Lenclos au marquis de Sevigné (par Damours) Amsterdam (Paris) 1750. in-16. Gay. II. 828. 1.

176. *Pharamunde Curiose Libes und Helden Geschichte. 1ter Theil.*

177. *Pharamund oder die Geschichte von Frankreich. 5ter Theil.*

Pharamond (= Faramond, roi de France), Des Durchleuchtigsten Pharamunde, curiöse Liebs. u. Helden-Geschicht. Nürnberg, 1691—98. 8°. Fünfter Theil. 1694. Bibl. Germ. VI. 170. 1.

Possessor: Ex libris Bibliothecae Hedervarianae. *Alatta hercegi címer.* EK. 01539-42.

179. *Europäische Fama 229. et 241. Theil. Tomi 2.*

Die Europäische Fama, welche den gegenwärtigen Zustand der vornehmsten Höfe ent-decket. O. O. 1724—1735. 8° Bibl. Germ. II. 227—228. 1.

180. *Le Monde Fou préféré au Monde Sage. 1ter Theil.*

Le monde fou préféré au monde sage, en 24 promenades de trois amis. Criton Philosophe, Philon Avocat, Eraste Negociant. Amsterdam 1733. 12° Bibl. Germ. VIII. 366—367. 1.

181. *Poesies Sur la Constitution unigenitus. 2ter Theil.*

Poésies sur la constitution Unigenitus, recueilles par le chevalier de. G. Villefranche, Philaréte Belhumeur 1724. 8° Trésor. V. 377. 1.

183. *Die Durchlauchtige Sirminin Aramena. 3ter Theil.*

Die Durchleutige Syrerin Aramena (Roman von Anton Ulrich Herzog zu Braunschweig) 5 Thle. Nürnberg 1669—1673. Bibl. Germ. I. 107. 1.

195. *Historie d'Hipolite.*

Histoire d'Hippolyte, comte de Douglas, par Mme la comtesse d'Aulnoy. 1re édition Paris 1690. in-12° Gay. II. 504. 1.

Possessor: Convent [us] Lauret[anus] Ord[inis] Serv[orum] B. M. V. (Loretom Burgen-land. Ausztria.) EK. Hf 1483.

196. *Discours Politiques De Machiavel 2ter Theil.*

Machiavelli Nicolo: Discours polit. sur la 1re décade de T. Live Nouv. trad. (par Fr. Tétard) Amsterdam 1691—92. in-12. Trésor IV. 327. 1.

Possessor: P. Patritii Scharinger Augustiniani. EK. Ca 478.

200. *Le Secrétaire du Cabinet.*

Le secrétaire du cabinet ou la manière d'écrire que l'on pratique à la cour. Par le D. L. S. Paris 1711.

Possessorok: 1. Eremi Zobor. 2. Ce livre appartient à François Jaeschöke. EK. Hc 1064.

206. *Faramond, ou le Histoire de France. 9ter Theil.*

Faramond ou l'histoire de France. Paris 1661 in-8° Trésor II. 551. 1.

Catalogus B. (Hideghéti kastélyban)

18. *Marcellus Palingenius.*

Manzoli Pier Angelo Marcellus-Marcelli Palingeni: Zodiacus vitae, pulcherrimum opus atque utilissimum Venetiis, 1531. 8° Bibl. Germ. VI. 4. 1.

27. *La Princesse De Clèves 1ter Theil.*

La princesse de Clèves (par Mme de la Fayette, le duc de la Rouchefoucault et Segrais) Paris 1678. in-12° Gay. III. 857—858. 1.

28. *Historie Des Amours Du Duc Darione, et de la Comtesse Victoria.*

Histoire des amours du duc d'Arione et de la comtesse Victoria, ou l'Amour réciproque. La Haye (Rouen) 1694, 1696. in-12° Gay. II. 537. 1.

35. *L'enfer Burlesque.*

L'enfer burlesque. Le Mariage de Belphégor de M. Molière. Cologne. 1677. in-12° Gay. II. 105.

36. *Il Principe Hermafrodito.*

L'Hermafrodito, comedia nova da Girol Parabosco. Venezia. 1560. in-8. — Gay. II. 463.

43. *les Memoires De la Vie De Madame De Ravezan.*

Les mémoires de la vie de Madame de Ravezan, par Louise-Geneviève Gomez de Vasconcellos, dame Gillot de Beaucour. Paris 1677. in-12. Gay. III. 127. 1.

A most felsorolt könyvek ugyan nem pontos osztályozással, de 4 fő téma-csoportba oszthatók. A: politikai irodalom, B: vallásos vagy vallásellenes, tehát a vallással foglalkozó irodalom, C: gáláns irodalom, D: egyéb szépiro-

dalom. E négy csoport mennyiségileg így oszlik meg: A) 15, B) 4, C) 17, D) 9. Száraz bibliográfiai tények, a csoportosítás óvatos szempontjai szerint már feljogosítanak bizonyos következtetések levonására. A cenzúrázott könyvek és olvasóközönségük kapcsolata kell hogy elsősorban foglalkoztasson minket, hiszen a cenzúra társadalmi hatását, pontosabban az olvasó társadalom befolyásolásának a mértékét, így lehet megállapítani. Egészen természetes következtetések csak akkor lennének várhatók, ha minden fennmaradt példány egykori olvasója egészen határozottan szemünk előtt állna. Ez azonban teljesen lehetetlen. Konkrét vizsgálatot és megbízható következtetést csak éppen a felkutatható példányok és possessoraik nyújthatnak.

Az Egyetemi Könyvtár anyagában folytatott kutatás 24 esetben szolgáltatott példát arra, hogy könyvek és tulajdonosaik milyen összefüggéseket, helyesebben milyen olvasottságot engednek feltételezni. A 18 mű 24 possessorát osztály vagy réteg szerint elkülönítve a következő kép adódik. Egyházi könyvtulajdonos 9, főúri 7, polgári meg kisnemesi továbbá városi könyvtártulajdonos összesen 8.¹⁵ Az arány tehát pontosan 1 : 2, ha az egyházi és főúri birtokosokat egy kategóriának vesszük. Erre az azonosításra az jogosít fel bennünket, hogy inkább e két csoport könyvtulajdonosai között sejtethetjük azokat, akik a felvilágosodás irodalmi, filozófiai, vallási gondolataival esetleg szemben álltak. És mégis a kimutatható birtokosok többsége közülük kerül ki.

E tényből szabad talán ismét arra a következtetésre jutni, hogy a magyar olvasók és a felvilágosodás vagy azzal rokon irodalom találkozásait a cenzúra nagyon lényegesen befolyásolni nem tudhatta. Hiszen a hivatásánál vagy osztályhelyzeténél fogva, a felvilágosodással természetesen szembekerülő réteg is a felvilágosodott irodalom hatása alatt áll, a possessorai bejegyzések letagadhatatlan tanúsága szerint.

Talán nem szerénytelenség, ha kísérletet teszek az utóbbi megállapítás általánosabb érvényű megfogalmazására. Ez a most már másodízben végzett kísérlet a Mária Terézia-kori cenzúra hatékonyságának vizsgálata tekintetében szélesebb irodalmi és történettudományi következtetések levonásának lehetőségeit is sejteti. Lehetséges, hogy a könyv- és cenzúratörténeti vonatkozások teljes tisztázása, egybehangzóan a felvilágosodás korának irodalmi és politikai képével, a felvilágosodás könyveinek és a művelt magyar társadalom nagyon is széles rétegeinek találkozásáról fog vallani. Arra kell gondolnunk, hogy a magyar felvilágosodás arisztokrata (BÁRÓ ORCZY Lőrinc), köznemes (BESSENYEI György), egyházi (pl. a pálosok) részesei egy viszonylag enyhén kezelt könyvrevízió jóvoltából juthattak a felvilágosodás által nyújtott szellemi táplálékhoz. Viszont azok, akik az olvasmányokkal azonosultak, az eszméket megvalósítani akarták, gyakran börtönévekkel vagy életükkel fizettek, mint a magyar felvilágosodás képviselőinek az a csoportja is, mely a budai Vértanúk mezején vesztette életét.

¹⁵ Külön említem meg Marcellus PALLINGENIUS: *Zodiacus Vitae* c. könyv esetét, melynek több kiadása és több possessorai ismeretes, amint ez az Egyetemi Könyvtár Évkönyve V. 1970. 265. lapon olvasható. Ezt a fenti számításba nem vettem be.

REGINA DONÁTH

**Livres défendus dans la bibliothèque d'une famille aristocrate du temps
de la reine Marie-Thérèse**

Le manuscrit Litt. VI/b. de la Bibliothèque Archidiocésaine d'Esztergom contient le catalogue des livres échus au trésor royal lors de la mort de la comtesse ONELLI en 1759. Le trésor, avant la mise aux enchères de la collection fit censurer la liste par la commission pour les affaires religieuses du conseil de lieutenance. Les points de vues régissant le travail des censeurs font entrevoir les traits caractéristiques du fonctionnement de la censure au temps de Marie-Thérèse. Les ouvrages censurés sont d'une part d'un contenu politique ou religieux, ils appartiennent d'autre part à ce que l'on a appelé la littérature française «galante», enfin il y avait aussi d'ouvrages littéraires de divers genres. L'identification bibliographique des titres — décrits pour la plupart d'une façon défectueuse — ainsi que les indications sur les possesseurs dans les quelques volumes qu'on retrouve dans la Bibliothèque Universitaire de Budapest, donnent lieu à deux constatations: 1. La grand nombre des livres défendus introduits en Hongrie mettent en question l'efficacité de la censure en général, 2. Environ deux tiers des possesseurs (donc des lecteurs virtuels) appartiennent à la haute noblesse et aux sommités de l'hierarchie ecclésiastique.

Ceci donne une preuve supplémentaire du rôle joué en Hongrie par les idées du siècle des lumières, aussi bien que des moyens de dissémination de cette littérature.